

Arhippa Perttusen runolaulun resepti ja sen monikerroksinen mieli

Jukka Saarinen. 2018. *Runolaulun poetiikka: Säe, syntaksi ja parallelismi Arhippa Perttusen runoissa*. Helsinki: Unigrafia. 317 sivua + liitteet 99 sivua.

Elina Niiranen

Jos haluaisin laulaa ja runoilla kuin Arhippa Perttunen (1769–1841), mitä minun täytyisi ymmärtää ja osata runokielestä? Millaisia kielellisiä rakenteita ja keinoja olisi täytynyt omaksua, jotta voisi tuottaa esitystilanteessa uutta runolaulua Arhipan tapaan? Arhipan runolaulun resepti käy ilmi Jukka Saarisen väitöstutkimuksesta *Runolaulun poetiikka. Säe syntaksi ja parallelismi Perttusen runoissa*, joka tarkastettiin tämän vuoden tammikuussa Helsingin yliopistossa. Tutkimus kuuluu folkloristiikan alaan. Saarisen järkälemäinen, neljäsatua sivua käsittävä tutkimus, asettuu osaksi suomalaisen kansanrunoudentutkimuksen jatkumoa, jota ovat ennen Saaria harjoittaneet useat tutkijat muun muassa Matti Kuusi, Väinö Kaukonen ja Lauri Honko. Saarisen tutkimuksen keskeisimmät tutkimuskysymykset liikkuvat perinnetekstin rakenteissa ja tuottamisessa. Toisena tärkeänä aihealueena ovat tutkimuskysymykset merkityksenmuodostamisen prosesseista ja keinoista runolauluissa. Saarinen tuo tutkimuksellaan paljon lisää ymmärrystä runolaulujen kielen käytöstä, laulujen kielellisistä ilmaisukeinoista sekä yksilöllisyyden ja yhteisöllisyyden ilmenemisestä runoissa. Tutkimus tarjoaa myös tietoa intertekstuaalisuudesta eri runotekstien kesken ja kuvaa monikerroksista ja ilmaisultaan rikasta Perttusen repertuaaria monista erilaisista kielellisistä näkökulmista.

Saarisella on käytössään rikas yli 6000 säettä käsittävä runoaineisto, jota hän tarkastelee yksityiskohtaisesti. Tutkimuksen tärkeitä ansioita ovat sen huolellinen alkuperäislähteiden tulkinta ja runoaineiston tulkinnan avuksi on otettu kaikki mahdollinen saatavissa oleva kontekstitieto keruutilanteista. Kerääjien muistiinpanoja on tulkittu huolellisesti aiempia tutkimusoletuksia kyseenalaistaen, mikä on vaatinut mittavaa taustatyötä ja kekseliäisyyttä tulkinnan apuvälineiden kehittämiseksi. Saarisen tutkimus onkin tältä osin lähes mahdotoman äärellä, sillä kerääjien muistiinpanoista voi muodostaa vain sirpalemaisia käsityksiä niistä kohtaamisista, joissa runoja on tallennettu. Ylipäättään runotekstejä on merkitty muistiin vaihtelevin tavoin: sanoja lyhentäen, alkuperäiskieltä suomentaen. Pieniä yksityiskohtia analysoimalla Saarinen kuitenkin rakentaa ymmärrystä siitä, miten Arhippa on tutkijoille laulanut.

Saarinen kuvaa Arhippa Perttusen runorepertuaaria kahden runonkerääjä sukupolven silmin. Ensimmäinen niistä oli Arhippa 1830-luvulla tallentaneet Elias Lönnrot ja hänen

aikalaisensa M. A. Castren ja J. Fr. Cajan. Toisen sukupolven muodostaa 1870-luvulla Arhippa Perttusen asuinsijoilla liikkunut A. A. Borenius, joka etsi Arhipan laulamisen jälkiä, tutki Arhipan sukua ja pohti laulujen periytymistä hänen pojalleen Miihkaliille. Näiden kahden laulajan, isän ja pojan, aineistojen vertaaminen tuo lisää selvyttä siihen, millainen Arhippa Perttunen oli yksilöllisenä laulajana. Kun Saarinen on verrannut isän ja pojan laulamaa Sampo-runoa, Arhippa on runoillut runsaammin, intensiivisemmin ja tarkemmin kuin hänen poikansa Miihkali. Tämä ero saattaa selittyä laulajakohtaisilla painotuseroilla, mutta myös sillä, että Arhippa kuului laulajapolveen, jotka kilpailivat keskenään laulamalla ja näissä tilanteissa oli tärkeää että laulua riitti. Miihkali lauloi isäänsä lyhemmin ja pelkistetympin, mutta Miihkalin versio ei ollut vain pelkistetty versio isän Arhipan versiosta, vaan täysipainoinen kertomus, jossa ilmeni aineksia, joita ei ole Arhipan versiossa. Vertaamalla laulurepertuaareja, Saarinen päätyy tutkimuksessaan sille kannalle, että kalevalamittainen perinne ei ollut vain sukuperinnettä, vaan Miihkali kuten myös Arhippa olivat omaksuneet runolaulut paljon laajemmalta joukolta laulajia.

Runokieli rekisterinä

Saarisen tutkimus kytkeytyy erityisesti 1960-luvulta lähtien folkloristiikassa harjoitetun suullis-formulaarisen koulukunnan piiriin, joka sai alkunsa Albert Lordin vuonna 1960-julkaisemasta teoksesta *The Singer of the Tales*, joka pyrki määrittelemään tekstin ja yksilön välisen suhteen uudelleen. Lordin luomassa teoriassa ei runonlaulajaa enää nähty muinaisuudessa syntyneen runoperinteen toistajana, vaan esitystilanteessa uutta luovana taiteilijana. Jotta esitys olisi uskottava siinä kontekstissa, jossa perinnettä on aiemmin totuttu kuulemaan, ja jotta esitys puhuttelisi tietyn alueen ihmisiä, laulajan tuli hallita tietyt kielen rakenteet ja yksiköt, joista huomattavimpia olivat formulat. Formula tarkoittaa tiettyä keskeistä merkitystä tai sisällöllistä ideaa, toistuvasti esitettävää säettä tai sen osaa. Kalevalamittainen runous näyttäytyykin tutkimuskirjallisuuden myötä syntyneen käsityksen valossa rikkaana ja muuntuvaisena mutta perustaltaan tiettyihin sääntöihin perustuvana kielimuotona. Saarisen tutkimuksesta lukijalle syntyy yksityiskohtainen käsitys siitä, että Arhippa tuotti esitystilanteessa tietynlaisella kielimuodolla laulettua tai saneltua tekstiä tietyn systeemin mukaisesti.

Poettisessa tekstissä kielellä, eli ilmaisun tavalla, on erityinen asemansa ja kieli toimii eri tavalla kuin vaikkapa arkipuheessa. Saarinen käyttää tästä runokielestä, joka noudattaa tietynlaista systeemiä ja kytkeytyy tiettyihin tilanteisiin, nimitystä rekisteri. Voidakseni laulaa kuin Arhippa, minun tulisi siis osata tuottaa yhteisössäni ymmärrettäviä sisältöjä kielellä, joka noudattaa mitallista systeemiä ja jossa käytetään myös muita kielellisiä keinoja, kuten esimerkiksi alkusointua, säekertoa ja tietynlaisia arkaaisia kielellisiä ilmaisuja. Arkaaisilla ilmaisuilla tarkoitetaan kielen rakenteita, jotka ovat vanhahtavia ja joita ei tavata yleisesti arkisesta puhekielestä. Tällaisia voivat olla vaikkapa tietyt sanapäätteet. Arkaaisen kielen säilyminen laulettuun kieleeseen on mielenkiintoista erityisesti sitä ajatellen, että arkikieltä pidetään helposti muuntuvana ja vaikutteille alttiina. Jos kielen vanhemmat ja arkaaisemmat ilmaisut säilyivät elävinä runokielessä, runot siis säilyttivät myös arkaaisia ylisukupolvisia merkityksiä ja/tai sanonnan tapoja. Saarinen näkee runokielen eräänlaisena instrumentina, joka voidaan säätää kulloiseenkin tilanteeseen sopivaksi. Runolaulussa oli keskeistä mukauttaa ja varioida perinnettä kunkin tilanteen tarpeeseen, runolaulu oli siis joustava ilmaisumuoto. Keskeistä tyylinmukaiselle kertovien runojen esittämiselle ovat myös laajemmat kuin yksittäisten säkeiden kerronnalliset konventiot: tarinan etenemiselle keskeisiä

rakenteita käytetään retorisisissa kohdissa. Tällaisia ovat esimerkiksi ne keinot, miten runossa toimiva henkilö saatetaan matkaan. Arhipan runoissa tämä tapahtui liikkumista ilmaisevin formuloin.

Ymmärrys siitä, että kalevalainen runorekisteri on ollut monenlaisten poeettisten tekstien eli perinteenlajien ilmaisumuoto, mahdollistaa sen tulkinnan, että muoto on sinänsä jo ollut merkityksellinen 1700-luvun loppupuolen ja 1800-luvun ihmisille. Kalevalainen runorekisteri voidaan käsittää laajana monitasoisena kudelmana, jonka sisällä eri lajit ovat hyödynäneet eri tavoin sen ilmaisuvoimaa. Tämä ajatus runokielestä paljon laajempaan kuin vain yhteen perinteenlajiin sisältyvänä rekisterinä ja sen luovasta soveltamisesta kulloisessakin tilanteessa ja käyttötarkoituksessa suuntaa katseen siihen, miten Arhippa toteutti kalevalaista runorekisteriä ainutkertaisissa esityksissä, elävissä laulutilanteissa. Pohtiessaan esitystapaa ja sen vaikutusta runojen kieleen Saarinen tuo esiin kiinnostavia seikkoja. Hän otaksuu, että Arhippa esitti tallentajille suurimman osan eepistä ohjelmistoaan laulamalla. Musiikillinen ilmaisu jätti Saarisen mukaan tekstiin jälkiä, joita ovat esimerkiksi uusien, puhekielessä tuntemattomien sanapäätteiden ilmeneminen laulukielessä, täytesanojen käyttäminen ja pitkien vokaalien tai diftongien jakaminen useamman tavun alueelle. Myös sanapainon määräytyminen eri tavalla puhekielessä kuin lauletuksessa kielessä on aiheuttanut laulujen muistiinmerkitsijöille päänvaivaa ja osittain vaikeuttanut tekstisisältöjen ymmärtämistä. Tämä näkyy kerääjien muistiinpanoista, joissa on säkeitä, joiden merkitys on hämärtynyt juuri sanapainoon liittyvän puhekielestä poikkeavan ilmiön takia.

Millaisia musiikillisia olomuotoja Arhipan runotekstit sitten ovat saaneet? Tähän kysymykseen vastaaminen jää Saarisen tutkimuksen ulottumattomiin, koska sävelmiä eivät runonkerääjät pääsääntöisesti merkinneet muistiin. On oletettavaa, kuten Saarinenkin toteaa, että kalevalamittaisia eepisiä runoja on laulettu useilla erilaisilla sävelmillä, pääsääntöisesti niin sanotuilla/sanotun yleistyypin sävelmillä, joita saattoi olla kullakin laulajalla useita. Näiden sävelmien esitystilanteessa tapahtunut musiikillinen varioivuus, laulajan äänenväriin ja fraaseeraus tuomat sävyt ja tunnelmat ovat olleet Arhipan aikalaisille keskeisiä elementtejä heidän kuunnelllessaan rikkaan laulukulttuurin jäsenenä eläneen Arhipan laulua. Käsitys Arhipasta runonlaulajana perustuu kuitenkin nykytutkimuksessa siihen, miten hän tekstuaalisesti tuotti runoja.

Arhipan ainutlaatuisuus

Arhippa Perttusta voidaan pitää erityislaatuisena runonlaulajana, sillä häneltä on tallennettu yli 6000 säettä käsittävä tekstimateriaali, jollaista keneltäkään hänen aikalaiseltaan Vienan Karjalasta ei ole tallennettu. Erityisen Arhippa Perttusesta tekee myös se, että hän kykeni esittämään Lönnrotille tallennustilanteessa laajan repertuaarinsa ja vastaamaan tämän toiveisiin, mitä tulee Kalevalaan tarvittavan puuttuvan runoaineksen tallentamiseen. Arhipan selkeä ja perusteellinen laulutapa ja se, että Lönnrot arvosti häntä laulajana, kasvattivat Arhipan mainetta kerääjien ja muiden asiaan vihkiytyneiden keskuudessa. Omassa yhteisössään häntä ei kuitenkaan pidetty mitenkään erityisenä laulajana. Tätä selittää se, että tallennusajankohtana 1830-luvulla kalevalamittaisia lauluja osattiin vielä yleisesti Vienan Karjalassa. Kaikkiaan Arhippa Perttusen tallennettu repertuaari pitää sisällään eepisiä runoja, loitsuja ja sananlaskuja eli perinteenlajeja, joita miehet yleisesti osasivat.

Jo entuudestaan ollut käsitys Arhipasta hyvän runonlaulajan prototyyppinä saa Saarisen tutkimuksessa uudensia sävyjä. Saarisen monipuolinen ymmärrys 1800-luvun runolaulukulttuurista Vienan Karjalassa ja tarkka tutkimuskohteen runomateriaalin kielellinen analyysi mahdollistavat Arhipan asettamisen paikalleen runonlaulajana. Arhippa oli kyvykäs runonlaulaja, mutta ei poikkeuksellinen. Saarisen mukaan Arhipan tapa toteuttaa kalevalamittaista runorekisteriä on yksi vaihtoehto muiden joukossa. Yksilöllisyys ja yhteisöllisyys kietoutuvat tässä laulutavassa yhteen. Saarinen kirjoittaa tutkittavastaan sekä erityislaatuisena yksilönä että perinteentaitajana, joka jakaa käyttämänsä rakenteet ja keinot muiden perinteentaitajien ja koko yhteisön kanssa. Läpi koko tutkimuksen Saarinen on järjestelmällisesti sensitiivinen sille, että aineisto, jonka perusteella hän tekee päätelmiä, on Perttuselta tallennettua aineistoa, jossa näkyy toisaalta sen muistiin kirjoittaneiden tallentajien kädenjälki mutta myös Perttusen aikaan ja paikkaan sidottu persoona ja sitä ympäröivän yhteisön kulttuuri. Saarisen tutkimus tarkentaa ylipäättään ymmärrystä perinteestä yhteisöllisenä ja alueellisena perinteenä, josta on löydettävissä yksilölliset, jopa muutamien läheisten runonlaulajien vaikutteet. Saarinen on siis tarkan kielellisen analyysinsä avulla tavoittanut jotain yleistettävää, jonka rajat piirtyvät perinteen sääntöjen ja sisältöjen tuntemuksessa.

Saarisen tutkimuksen alkupuolelle sisältyy perusteellinen johdatus folkloristisen yksilötutkimuksen tutkimushistoriaan kuten myös yksilön ja yhteisön välisen suhteen tutkimiseen perinnetieteissä. Nämä osuudet ovat hyödyllistä luettavaa kenelle tahansa folkloristiikan oppihistoriasta kiinnostuneille. Saarisen tutkimuksen kuluessa lukijalle muodostuu antoisaksi se tarkkuus ja monipuolisuus, jolla hän on pystynyt kuvaamaan yhden runonlaulajan tekstiaineistoa säilyttäen näkökulman tekstien yhteisöllisyyteen ja ajalliseen kerrostuneisuuteen. Saarisen tutkimus tuo paljon uutta tietoa siitä, miten runokieli käyttäytyy runolauluissa. Yksityiskohtaisen aineiston analyysin ja teoreettisten pohdintojen avulla tutkimus tuo suullis-formulaarisen teorian soveltamiseen ja tulkitsemiseen uutta valaistusta ja kertoo ennen näkemättömällä tarkkuudella länsi-vienalaisesta runolaulusta ja sen kielellisistä piirteistä. Lisäksi Saarisen lingvistinen analyysi runokielestä tuo mukaan kiinnostavia yksityiskohtia.

Kirjallisuus

Lord, Albert. 1960. *The Singer of Tales*. Cambridge: Harvard University Press.

Filosofian tohtori Elina Niiranen on tutkijatohtori Itä-Suomen yliopistossa.